

**VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
toimitteita**

3

Helsinki 1978

ISBN 951-95402-0-2 (koko teos)
ISBN 951-95402-3-7 (osa 3)

Helsingin Paino Oy

AARNI ERÄ-ESKO

9.—13. vuosisadan slaavilaiskarjalaisista kulttuurisuhteista

Esitelmä Union Internationale d'Archéologie Slave'n III kansainvälisessä kongressissa Bratislavassa 12.9.1975 ja suomalais-neuvostoliittolaisen arkeologian työryhmän symposiumissa Leningradissa 15.11.1976

Über Slaven und Karelner der 9.—13. Jahrhundert

Suomalais-ugrialaisten kansojen tutkijat loivat viime vuosisadalla useiden humanististen tieteiden yhteistuloksena käsityksen, jonka mukaan karjalaisen asuma-alue olisi ollut jo esihistorian hämäryydessä melko yhtenäinen kokonaisuus ja että karjalaiset heimona olisivat vaeltaneet Laatokan molemmilta puolilta Suomeen, ehkä 7. vs:lla. Kansallisromantiikan ajalla hahmottui uskomus, että Karjala edustaisi monessa suhteessa koko suomalaisen kulttuurin alkukotia, josta jopa Kalevalakin olisi peräisin. Näille ajatuksille antoivat suomalaiset taiteilijat, kuten esim. Jean Sibelius, pontta, jonka voima ei ole vieläkään kaikilla tahoilla herpaantunut.

Tieteessä ovat kuitenkin käsitykset muuttuneet vuosisadan kuluessa paljon. Ennen kuin puutun Karjalan esihistoriaan ja sen tulkintoihin, pidän aiheellisena ensin lyhyesti referoida tietoja alueen varhaishistoriasta, jolloin samalla tulee selväksi käyttämäni terminologia ja topografia. — Kysymyksessä on keskiajan lat. Carelia, ruots. Karelen ja Suomen historiallinen maakunta. Lisäksi joudumme käsittelemään myös tätä hieman laajempaa aluetta, jossa asuu karjalaisia. Karjala-sanana etymologia on epävarma, eikä siitä ole arkeologialle apua. Nykyisellään osa Karjalasta sisältyy Suomen kaakkoiskulmaan ja osa kuuluu Neuvostoliittoon Karjalan autonomisena tasavaltana. Varsinaisen kanta-alueen väestö, joka asui Karjalan kannaksella ja Laatokan pohjoispuolella, muutti kokonaisuudessaan Suomen nykyisten rajojen sisälle toisen maailmansodan seurauksena.

Venäjän aikakirjoissa mainitaan karjalaisten nimi ensimmäisen kerran v. 1143 karjalaisten ja lännempänä asuvien hämäläisten välisten heimosotien yhteydessä. Tällöin, siis viikinkisiirtoloiden hävittyä Laatokan eteläpuolelta, olivat karjalaiset jo liittyneet lujin sitein Novgorodin kauppapiiriin. V. 1187 karjalaisten tiedetään novgorodilaisten tukemina tehneen retkiä Länsi-Suomeen ja vieläpä Ruotsiinkin hävittäen siellä Sigtunan kaupungin. — Vaikka Laatokan karjalaiset olivatkin novgorodilaisten liittolaisina, he vielä 1200-luvulla, Birger jaarlin saapuessa lännestä heitä käännättämään katoliseen uskontoon, elivät vapaana kansana. Vasta myöhemmin aseveljeys muuttui alamaisuudeksi ja v. 1278 Novgorod lujitti valtansa Karjalassa. Jo sitä ennen olivat venäläiset yrittäneet taivuttaa karjalaisia puoleensa uskon sitein, tiettävästi jo v. 1227. Käännästyksen vaikutukset lienevät ulottuneet lännemmäksikin, koska suomen kieleen on jo varhain päässyt juurtumaan joukko kristinuskoon kuuluvia slaavilaisia sanoja kuten *risti*, *pappi*, *pakana* ja *raa-*

mattu. Tämä tapahtui huolimatta siitä, että Rooman kirkko peri alueella voiton. Ruotsin laajenemispyrkimykset idässä, joihin sisältyi mm. roomalaiskatolisen uskonnon levittäminen Karjalaan ja Viipurin linnan rakentaminen, aiheuttivat novgorodilaisten otteen kiristymistä tällä suunnalla jopa siinä määrin, että karjalaiset pyrkivät v. 1314 vapautumaan heidän ikeensä alta, nyt ruotsalaisten liittolaisina. Yritys kuitenkin epäonnistui ja sodan päätyttyä Pähkinäsaaren rauhaan 1323 Karjala halkesi kahteen osaan. Näistä kumpikin läksi kulkemaan omia teitään lähes viiden vuosisadan ajaksi: Ruotsin puoleisen osan keskuksiksi tuli Viipuri, jossa hansan kauppa sai oikeudet 1402. Alueella vahvistui roomalaiskatolinen uskonto. Novgorod puolestaan levitti Karjalaansa kreikkalaiskatolista uskontoa noin v. 1329 perustetun Valamon luostarin ja 1392 perustetun Konevitsan luostarin tuella.

Karjalan asutushistorian yhteydessä on mainittava myös se 1600-luvulla etupäässä Käkisalmen läänistä alkunsa saanut muuttoliike, joka toi väestöä Viaan, Aunukseen, Tveriin, Novgorodiin ja hajanaisesti pitemmällekin sisä-Venäjäälle.

Pienuudestaan huolimatta Karjala on siis kautta aikojen ollut hyvin epäyhtenäinen. Syynä tähän on sen eri osien erilaiset historiat ja ilmeisesti myös väestön epäyhtenäinen alkuperä. Euroopan pohjoisosien kansojen menneisyydessä Karjalan historia on kirjavuutensa ja rajojensa rauhattomuuden (kuva 1) puolesta poikkeus. Poikkeuksellinen ja samalla hyvin kiintoisa on myös sen esihistoria, ala, jota useat tutkijat ovat käsitelleet mutta jossa työ on vielä kesken. Karjalan alkuvaiheita tutkivista tieteistä arkeologia on epäilemättä avainasemassa, mutta se tuskin selviää ilman kielitieteen, kansatieteen ja kansanrunouden tutkimuksen myötävaikutusta.¹⁾

Eräät levikkikartat, kuten esim. Suomen muinaislinnojen levinneisyys, soikeiden tuluskivien levinneisyys¹⁾ ja tietysti itse asutuksen levikkikartat (kuvat 3 ja 4), antavat alustavan kuvan Karjalan moniselitteisistä varhaisvaiheista. Tämä kuva ei kuitenkaan ole aivan luotettava, ja onkin syytä heti alleviivata, että mainitut kartat osoittavat varmuudella vain aineellisen kulttuurin leviämistä, jonka suunta kyllä pääosiltaan on selvästi Länsi-Suomesta Laatokalle. Sen sijaan itse asutuksen suhteen tapahtuneista muutoksista nämä kartat eivät ehkä pahimmassa tapauksessa kerro juuri mitään. Perusteita tämänkaltaiselle väittämälle on esim. pronssikauden levinneisyyskartassa (kuva 2), joka kyllä selvästi osoittaa Laatokan länsirannalla olleen asutusta sekä itään että länteen suuntautuneine yhteyksineen. Niin ikään on Laatokan länsirannikon rikkailta asuinpaikoilta kaivetusta aineistosta todettu runsaasti epineoliittista keramiikkaa, jota on löydetty miltei kautta koko Suomen alueen ja viime vuosina varsinkin Pohjois-Suomesta ja jonka katsotaan kuuluneen lappalaisperäiselle alkuväestölle varhaisella rautakaudella.²⁾

Tästä päätellen Karjala tuskin on ollut vailla asutusta 8. vs:lla niin kuin Suomen rautakautisista levikkikartoista saattaisi luulla. Ei myöskään näihin aikoihin ajoittuva massamuutto lännestä ole varauksetta perusteltavissa. — Länsisuomalaisten osuuden suhteen Karjalassa on varsinkin Ella Kivikoski ollut melko varovainen sanoen seuraavasti: "Laatokan kaakkoisrannan

kukoistavan kulttuuripiirin synty viikinkiajan alussa on selitettävä viikinkiretkien ja -kaupan luomien olosuhteiden valossa. Vasta silloin väestö siellä omaksui todellisen metallikulttuurin ja tuli arkeologisesti todettavaksi. Jotakin samanlaista lienee tapahtunut Laatokan pohjois- ja länsipuolellakin. Ei tunnu mahdolliselta olettaa Karjalan ristiretkiajan kukoistavaa ja omalaatuista kulttuuria yksinomaan länsisuomalaista alkuperää olevan väestön luomaksi".³⁾

12. ja 13. vs:n hautakalusto sisältää Karjalassa koko joukon puhtaasti omintakeisia muotoja, jotka osoittavat kulttuurin itsenäisyyttä ja korkeaa tasoa. Mainittakoon vain soikeat kupurasoljet, ketjulaitteet, hevosenkengänmuotoiset soljet ja hopeiset sykeröt. — Tällä kulttuurilla on ollut merkittävä ekspansiovoima paitsi Suomen sisäosiin myös Karjalasta itään ja kaakkoon. Vaikutteita se sai varsinkin alkuvaiheessaan Länsi-Suomesta ja Gotlannista sekä myöhemmin yhä kasvavassa määrin Novgorodista, josta tuli itäisen, kreikkalaiskatolisen kirkon vaikutuksen näkyvinä todisteina myös kirkollisia esineitä: pyhäinkuvilla ja risteillä varustettuja koruja.

Slaavilaisen kulttuurin pohjoiseen ja länteen suuntautunutta varhaista ekspansiota on todettavissa edellä mainittujen slaavilaisperäisten sanojen ja kirkollisten korujen lisäksi myös työkaluissa, kuten Kustaa Viikuna on osoittanut v. 1934 kielitieteellisin ja arkeologisin perustein.⁴⁾ Viikunan mukaan ns. itäsuomalainen sirppi (vrt. kuvat 5 ja 6), joka on leikkaava vastakohdaksi länsisuomalaisesta hakkaavasta työkalusta, on saanut alkunsa 11.—12. vs:lla Karjalasta, josta se tällöin aloitti leviämisensä länteen ja pohjoiseen. Karjalaiset olivat saaneet uudet sirppityypinsä novgorodilaisilta.

Karjalaisten keramiikasta Kivikoski mainitsee ilman kommentteja, että se "oli ristiretkiajalla vääntöpyörällä tehtyä, tasapohjaista ja usein aaltoviivakoristeista". Ellei tämä ole slaavilaista, se on käsitykseni mukaan kuitenkin kehittynyt vahvan slaavilaisen vaikutuksen alaisena. Todennäköisesti se on tullut karjalaisille kauppatarvarana novgorodilaisilta.

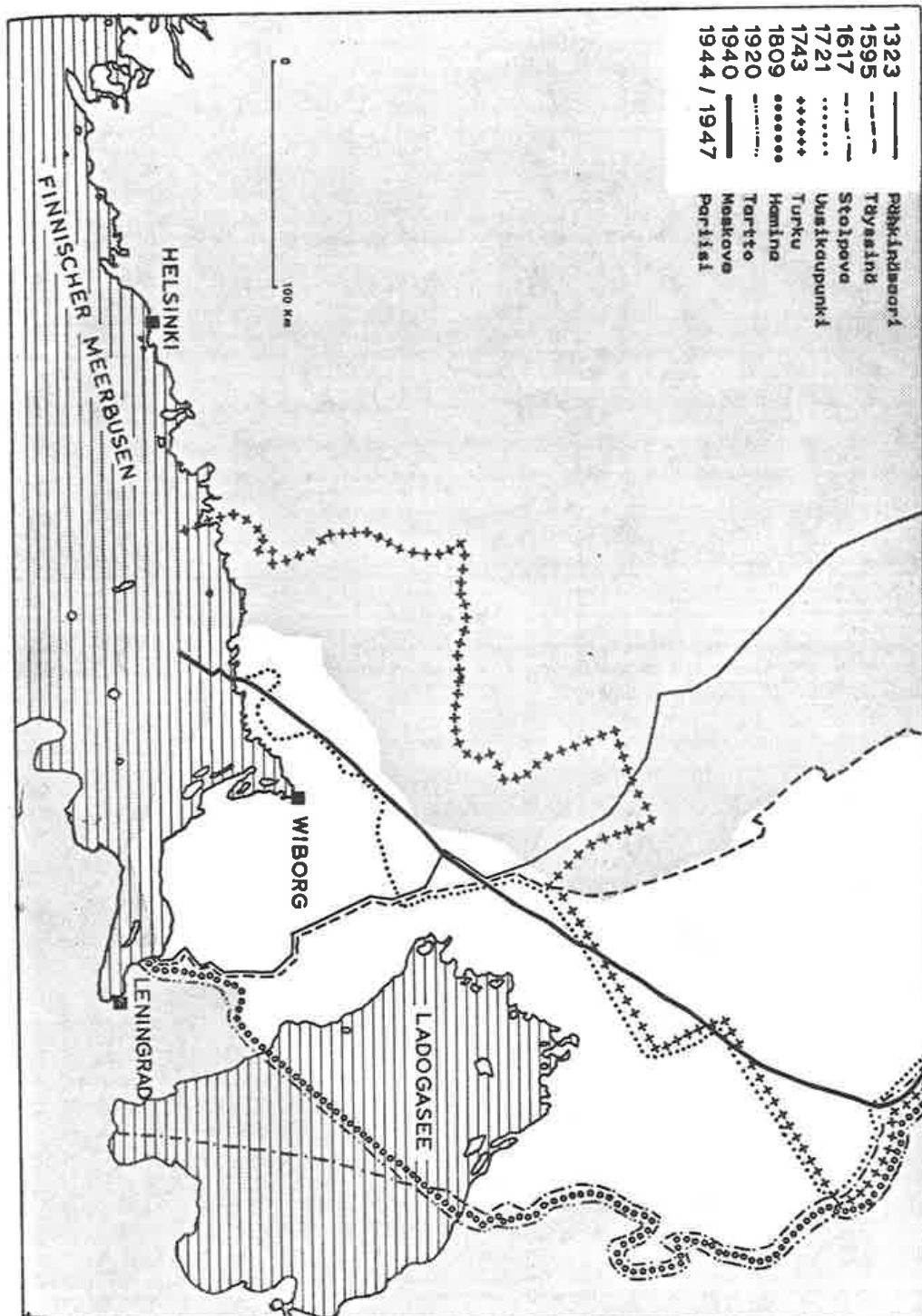
Viikinkiretkien osuutta karjalaisten itsenäisen kulttuurikehityksen stimulaattorina on ollut tapana korostaa ehkä tarpeettoman paljon. Vaikka viikinkien esiintyminen ns. idän reitillä epäilemättä olikin merkittävä, näyttää myös novgorodilaisten liikehtiminen olleen vilkasta, järjestelmällistä ja pitkäulotteista jo ennen 1200-lukua. Novgorodilaisten majapaikkoja (pogostu) on ollut paitsi Suomen Turussa myös Visbyssä ja luultavasti Sigtunassakin kuten historiantutkijat ja kielitieteilijät ovat osoittaneet.⁵⁾ Jo vuosikymmeniä sitten on esitetty yhä varteenotettava oletamus, että Suomen vanhimman kaupungin nimi "Turku" todennäköisesti tulee muinaisvenäjän torgu-sanasta, joka merkitsi kauppapaikkaa ja lienee peräisin Keski-Aasiasta.

Edellä esitetyn valossa katson, etteivät viikinkiretket varsinaisesti ole vaikuttaneet karjalaisen kulttuuripiirin syntyyn. Pikemminkin lienevät viikinkien ja karjalaisten kulttuurit rinnakkaisilmiöitä, jotka ovat syntyneet Suur-Nowgorodin (Nowgorod Weliky) luomien korkeakonjunktuurien liepeille. Ero on vain siinä, että karjalaisten kulttuuri oli paikoilleen asettuneen maanviljelijäväestön luoma ja että se jäi Laatokan tuntumaan

pysyväämäksi kuin viikinkikoloniat. Toisin sanoen Karjalan kulttuurin nousussa 9.—13. vs:lla on primääristä osaa näytellyt Novgorodin laajeneva valtapiiri ja Venäjän valtakunnan alkava muotoutuminen. Tämä selitys tuntuu luonnolliselta katsellessamme Karjalan eteläpuolella sijaitsevien alueiden 9.—11. vs:n asutuksen karttoja, joihin kyseisen ajan valtapiirit on hahmoteltu viimeaikaisen tutkimuksen valossa (kuvat 7 ja 8).

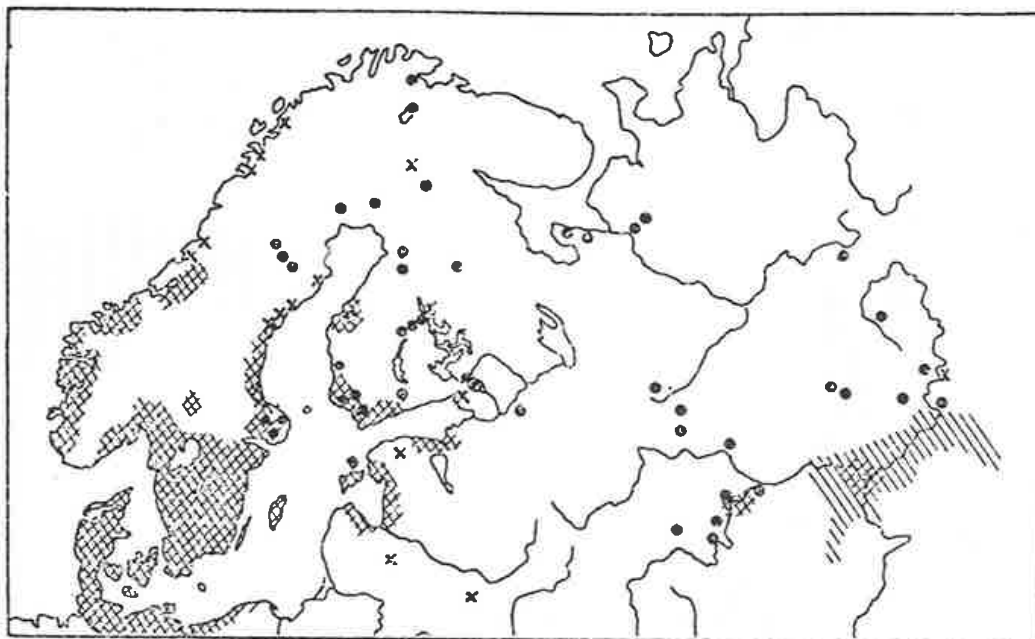
Lähdekirjallisuutta

- 1 Th. Schwindt, Tietoja Karjalan rautakaudesta/Aus dem Eisenalter Kareliens. SMYA (Zeitschrift des finnischen Alterthumgesellschafts) XIII, 1892
C.A. Nordman, Karelska järnåldersstudier. SMYA XXXIV, 1924
W.J. Raudonikas, Die Normannen der Wikingerzeit und das Ladogagebiet. Kungl. Vitterhets och antikvitets akademiens Handlingar 40:3, 1930
Ella Kivikoski, Zur Herkunft der Karelier und ihrer Kultur. Acta Archaeologica Vol. XV, Köpenhamn 1944
Ella Kivikoski, Suomen rautakausi, Oma Maa, 1958
Ella Kivikoski, Suomen esihistoria, 1961
- 2 Chr. Carpelan, Saamelaisten ja saamelaiskulttuurin alkuperä arkeologin näkökulmasta/The origin of the Lapps and the Lappish culture from an archaeological viewpoint. Lapin tutkimusseuran vuosikirja/The Research Society of Lapland Year Book XVI, 1975
- 3 Kivikoski 1958, s. 194
- 4 Kustaa Vilkuna, Zur Geschichte der finnischen Sichel, SMYA XL, 1934
- 5 Lauri Posti, Kaarinan Paaskunta ja Aurajoen suun muinainen kauppa. Kalevalaseuran vuosikirja 30, 1950

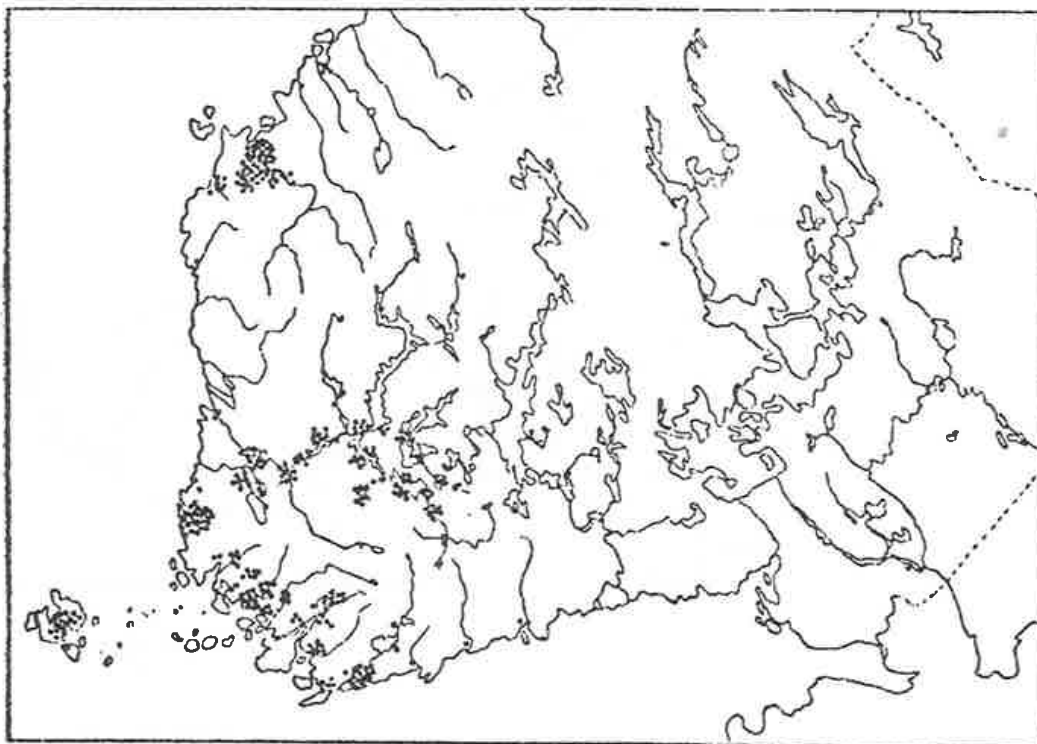
Kuva 1.

- 1323 — Pähkinäsaari
- 1595 - - - Täyssinä
- 1617 - · - · - Stolpova
- 1721 · · · · · Uusikaupunki
- 1743 + + + Turku
- 1809 · · · Hamina
- 1920 - · - · - Tartto
- 1940 — Moskova
- 1944/1947 Pariisi

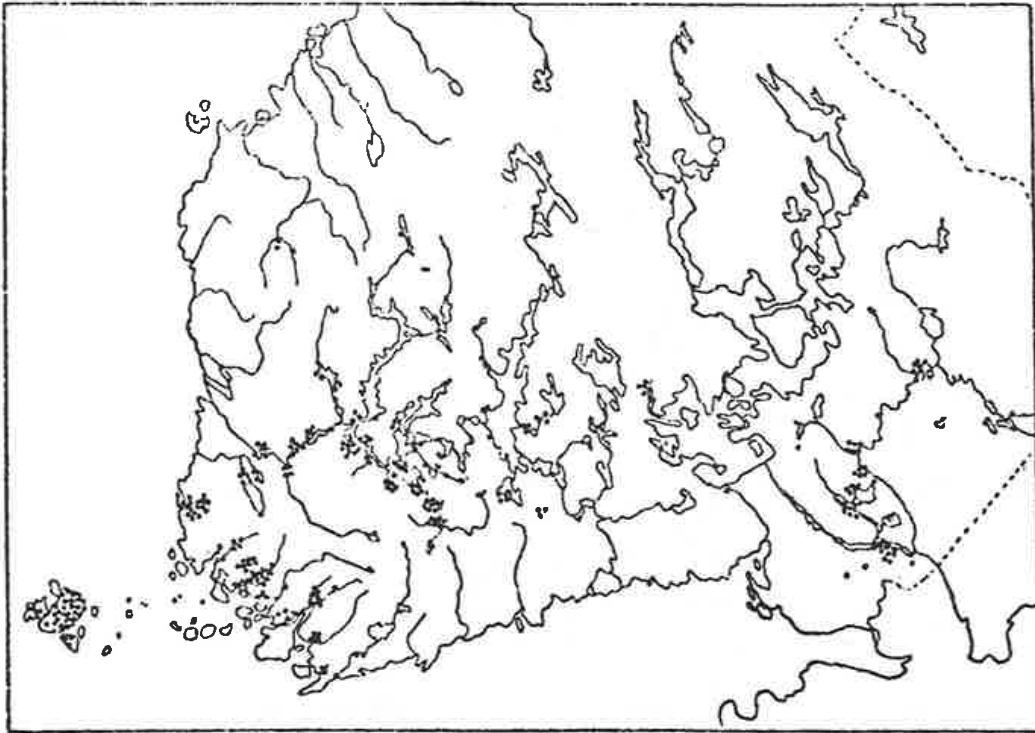
Kuva 2.

Skandinaavisen ja itävenäläisen pronssikauden levinneisyys. Ruudutus = skandinaavinen kulttuuripiiri, vinoviivitus = itävenäläinen, x = skandinaaviset ja mustat pyörylät = itävenäläiset hajalöydöt. A.M. Tallgrenin mukaan.

Kuva 3.

Kalmistot Suomessa ennen vuotta 800.

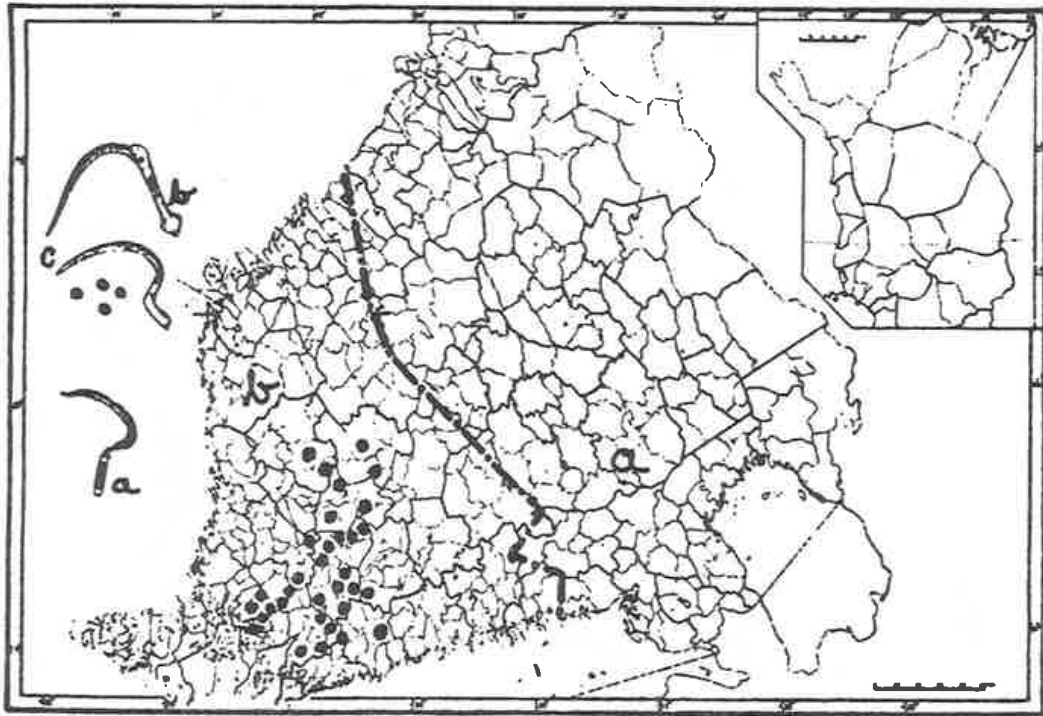
Kuva 4.

Kalmistot Suomessa jälkeen vuoden 800.

Kuva 5.

Suomalaiset sirppityypit. Manninen, Suomen Suku III, s. 123.

Kuva 6.

Sirppityyppien nykyinen levikki.

Kuva 7.

Itä-Eurooppa IX vuosisadalla.

Kuva 8.

Itä-Eurooppa X—XI vuosisadalla.